

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЙ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА

Статтю присвячено аналізу та дослідженню мовних особливостей поетичної спадщини В.О. Сухомлинського. На основі аналізу поезій педагога-письменника проаналізовано особливості використання ним у канві творів таких мовностилістичних засобів, як авторські новотвори, порівняння, образи-символи.

Ключові слова: поетичне слово, словесне мистецтво, поетична мова, авторські новотвори, образи-символи, тропи, життєствердний пафос.

Василь Сухомлинський не випадково звернувся до найскладнішого виду словесного мистецтва – поезії, адже саме вона виховує, вивищує людину над буденністю, кличе вперед, учить людей жити і робить життя прекраснішим і багатшим. Мова поезії та прози вирізняється своїми художньо-естетичними якостями, а саме: образністю, красою, виразністю. Кожне слово поезії виступає у тісному зв'язку одне з одним, завдяки цьому воно набуває особливої емоційності та виразності. Слова педагога, уміщені на стенді державного педагогічно-меморіального музею В.О. Сухомлинського у Павлиші, підтверджують любов педагога до поетичного слова: „Моє захоплення – літературна творчість. Я люблю писати про те, що бачу, спостерігаю. Передати словом красу природи, вкласти в слово індивідуальне її почуття – в цьому знаходжу велике задоволення. Я прагну пробудити почуття краси слова і у дітей...”

Під поетичною мовою лінгвісти розуміють складну систему, у якій „відбувається емоційно-образна, естетична трансформація засобів народної мови” [2, 185].

С.Я. Єрмоленко у книзі „Українська мова. Енциклопедія” за редакцією В.М. Русанівського подає декілька тлумачень поняття „поетична мова”. По-перше, це „мова віршованої поезії, або віршована мова (у протиставленні поняттю „мова прози”). По-друге, „мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією”. По-третє, „система мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування” [5, 462]. Отже, поетична мова – це не лише формальна, віршована організація мовлення, а й певні семантичні процеси, такі як переосмислення слів-понять, виникнення несподіваних асоціативних зв'язків між ними, семантизація звукової будови, актуалізація синтаксичних структур для створення колоритів індивідуального і жанрово-стильового мовлення.

В.П. Григор'єв зазначав, поетична мова – це мова з настановою на творчість, що має естетичне значення [3,74]. Концепцію естетичного значення слова розвинув Б.О. Ларін, уважаючи, що слово у поетичній мові семантично

ускладнюється, зазнає різноманітних образних трансформацій і виконує, „крім інтелектуально-повідомлювальної функції, ще і навіювальну (сугестивну), естетичну, емотивну і вольову” [8, 80-81]. Традиційно поняття „естетичне значення слова” витлумачується як „індивідуально-авторське значення, відтінки значень, емоційно-експресивні, емоційно-оцінювальні і стилістичні зсуви в смисловій структурі слова, багатоплановість і узуально-символічні можливості, які створюються, розкриваються в лінгвістичному (внутрішньому, мовному) і ідейно-художньому (зовнішньому, екстралінгвістичному) контекстах” [4, 15].

„Суть поезії, як відомо, полягає у відкритті нової істини і краси, у збагаченні душі новими прекрасними, досі не відомими почуттями. Нову красу поет знаходить у найменших чи найвеличніших виявах життя, – там, куди не дістає погляд буденності, – і звертається з цією красою до тих струн душі, які... досі мовчали і про існування яких ми досі навіть не здогадувалися” [6, 36].

В.П. Іванисенко у книзі „Народження стилю” стосовно ролі поезії в житті людини зазначав: „Мова поезії – це „поєднання слів, що спалахують і осявають свідомість”, розкриваючи „начала суперечностей, які стикаються одне з другим і переходять в нову якість. Тому-то поетичний образ складний і багатий не просто своєю зовнішньою структурою, але й внутрішнім змістом” [6, 5-6].

Василь Олександрович любив життя, і кожен рядочок його творів, кожне слово світилося любов'ю, випромінюючи її. Адже „поет любить життя завжди – у радості й стражданні, у боротьбі й спокої, в щасті і в муці; він любить його в усьому – в найвищому прояві людського генія і в тремтінні дрібної билінки на степовому вітрі, у вабливому мерехтінні зір і в індустріальному шумі; він любить його всім своїм еством, він любить його тому, що знає про життя більше, ніж будь-хто” [7, 119].

Образ Т.Г. Шевченка, образ Великого Кобзаря, є невід'ємною частиною поетичної творчості педагога. Яскраво він висвітлений у поезії „Щаслива цвіте Україна”:

*Стоїть над Дніпром невмирущий
Поет український – бунтар,
Увічнений в бронзі, граніті
І в серці народнім Кобзар.*

Т. Шевченко вдивляється „в широкі простори Дніпра”, його зачаровує трудовий ритм, що охопив усю Україну:

*І бачить поет Україну
Не ту, що колись оспівав, –
Встає перед ним Придніпров'я
В чудовому сяйві заграє.
В сипучих огнях Дніпрольстану –
Муровані села в садах,
Ведуть трактори електричні
Плуги по безкраїх ланах.*

Змінилося все навкруги – змінилися і люди:

*І люди – не ті, що німими
З дітками на панцину йшли,*

*Не ті, що скорботу одвічну
В серцях до могили несли.*

Однією з визначальних рис поезії В.О. Сухомлинського є її життєствердний пафос. Про це свідчать, наприклад, такі вірші, як „Щаслива цвіте Україна”, „Моя Вітчизна”, „Олександрія” (із циклу „Моя Кіровоградщина”) тощо.

Сьогодні не люблять говорити про радянські часи, та й сам прикметник „*радянський*” докорінно змінив конотацію з абсолютно позитивної характеристики до цілковито негативної. Але радянські сторінки в історії нашого народу не можна ані забути, ані знищити, і злочином вважаємо їх замовчувати. Не хотілося б уподібнюватися до радянських публіцистів, які, усіляко вивисуючи бодай найменшу згадку про соціальну боротьбу дорадянських поетів і прозаїків, залюбки закривали очі на будь-який національний струмінь у їх творчості.

Сучасники мало розуміють значення подій Великої Вітчизняної війни, бо майже не залишилося того покоління ветеранів, яке б переказало жахіття воєнних років. Тому сучасне життя є невід’ємною частиною славного героїчного минулого народу. Глибока, ніжна любов до рідної землі, до її краси поєднується у поезії педагога з інтернаціоналізмом. Про це, зокрема, свідчить поезія „В Каховці зустрілися друзі”:

*На Дніпрі в сорок третьому році
Два солдати зустрілись в бою.
Почали в легендарній Каховці
Щиру дружбу солдатську свою.*

Тема Великої Вітчизняної війни. У ній кожен митець зумів знайти такі грані, які б надихали читача, допомагали б йому глибше осмислити наше величне вчорашнє. Тому зрозуміле тяжіння автора до зображення героїчного, адже найповніше, найістотніше сутність людини виявляється у виняткових обставинах, що вимагають від неї максимальної концентрації духовних і фізичних зусиль.

У Василя Олександровича багато творів присвячено будівництву соціалістичного майбутнього, у яке тоді щиро вірили. Відгриміла війна. Перемогу друзі зустріли на Ельбі. Кожен повернувся до рідної домівки: хлібороб – „в чигиринській колгосп”, лісоруб з Білорусі – „у поліське село над Дніпром”, але роки війни, роки молодості завжди у їхньому серці.

У деяких своїх віршах, зокрема у вірші „Син” та „Пісня про командира”, В.О. Сухомлинський звертається до героїчних сторінок боротьби народу в минулому за своє соціальне визволення.

Поезія „Син” цікава зі стилістичного погляду тим, що вона побудована у формі діалогу, який розгортається між матір’ю та сином. Події, описані у вірші, охоплюють значний часовий проміжок – від проводів матір’ю сина „у військо червоне” до його „славного” повернення додому.

Звертання матері до сина на початку вірша, ті слова, які злетіли з її вуст:
– *Не забудь старої,
Повертайся до колгоспу,*

До мене героєм... –

стали головним життєвим кредом для сина, і саме вони на крилах материнської любові пронесли його через тяжкі випробування.

Повернувся син до неї

Славним червонармом.

На особливу увагу заслуговує індивідуально-авторський іменник „червонарм”. Авторські новотвори у працях Василя Олександровича виконують важливі стилістичні функції, зокрема, вони є вагомим засобом естетичного впливу на читача, і хоча деякі з них не потраплять до загальномовного словника, вони все ж таки, хоча б частково, залишаться у пам’яті читача, тим самим поповнивши його словниковий запас.

Хвилюючі, радісні рядки поезії „Олександрія” (із циклу „Моя Кіровоградщина”). Поет повертається на Батьківщину, перед його очима постає оновлене рідне місто – таке знайоме і водночас невідоме:

Бачу в вікні – незнайомі квартали,

Тихий майдан біля колії зник.

Серце схвильоване б’ється частіше

(Рідний бо дім нам солодкий мовляв...).

Світлі будинки стоять на майдані,

Там, де пустир непривітний лежав.

Радість за товаришів-земляків сповнює поетове серце, коли він побачив дошку пошани:

Біля нового шахтарського клубу

Дошка пошани, - портрети на ній

Друзів дитинства, що славу приносять

Олександрії моїй трудовій.

Наступними рядками, сповненими особливої поваги до людей праці, Василь Олександрович звернувся до своїх друзів, з якими минуло безхмарне дитинство, автор наголосив на внеску кожного, хто вписав сторінки „в скромний літопис шахтарського міста”, для того,

Щоб розувіла його юна краса,

Щоб поїзди по просторах вітчизни

Вугіль із нашого міста везли,

Щоб корпуси кам’яні серед степу

В рідному місті найшвидше зросли,

Щоб молоділа Олександрія,

Квіткою стала в шахтарському вінку,

І щоб про труд наш складали поети

Пісню натхненну, щасливу, дзвінку.

У проаналізованих віршах автором вдало були використані образи-символи, такі як *Україна, Вітчизна, матір*.

Замислюючись над життям, Василь Олександрович осмислював у ньому місце сьогодні ще учнів, а завтра митців, які б, не зваживши на притаманну тій епосі „зрівняйлівку”, зберегли б жаринку творчості. Цим мотивом пройняті рядки вірша „Десятикласникам”. Спочатку поет поринає в думки випускників:

*І в думці кожен з вас
Прощається з рідним класом.
Вже кожен із вас згадав
Далекий ранок осінній,
Як першу букву писав
На сітці широких ліній...*

Автор не випадково використав повтори, знаючи їх стилістичні можливості, адже саме вони відтворюють думку більш ефективно, і як наслідок – такі рядки легше запам'ятовуються. Змальовуючи подальший шлях молоді в дорослому житті, поет-педагог наступними рядками описує ту світлу дорогу, якою вона повинна йти, продовжуючи традиції минулих поколінь:

*Горить щаслива зоря
На вашій світлій дорозі
Вогні на Дніпрі горять,
В Криму, на Дону й на Волзі,
Ростуть молоді ліси,
Колосся зерном налиті, –
Ніде такої краси
Немає більше на світі.*

Останні рядки цієї поезії – це заклик поета до молодого покоління стати достойними продовжувачами традицій нинішнього покоління:

*Нехай же в ваших серцях
Вогонь юнацький не гасне.
Достойні будьте творця,
Що дав вам життя прекрасне.*

Педагог знаходить теплі, зворушливі слова, щоб передати любов і повагу до своєї першої вчительки – Катерини Петрівни – у поезії „Учительці”:

*Не забуду ніколи хвилини,
Як прийшов я до вас малюком.
Двадцять весен бузки розквітали
З того часу над вашим вікном.
Ви той тихий і сонячний ранок
Неповторним зробили для нас.
Ви ввели нас в життя Батьківщини,
Ввівши в світлий, омріяний клас.
В наші душі всю велич Вітчизни
Ви зуміли тоді донести
І навчили не тільки читати,
А й любити, творити, рости.*

Словами вдячності та найкращими побажаннями педагог завершує цей вірш:

*І для вас, Катерино Петрівно,
Ми бажаємо ранків ясних
Вересневих багато-багато –
Серед щастя дитячого й книг.*

Поезію „Учительці” можна розглядати як заповіт учителям, реквієм їх повсякденній наполегливій праці.

Василь Олександрович рядками своєї поезії неодноразово звертався до образів видатних людей, тим самим уособлюючи в них вікову історію нашого народу.

Один із віршів В.О. Сухомлинський присвятив П. Тичині, давши йому назву „Павлу Тичині”. Життя цього письменника педагог убачав

*В благородному служінні
Батьківщині дорогій.*

Саме в цьому, наголошував Василь Олександрович, Павло Тичина „знайшов своє натхнення, Поетичний голос свій”.

Використовуючи один із видів тропів, – порівняння, – педагог порівнював чистоту тичинівського слова з чистотою кристалу, ніжність слова – зі співом пташиним, гнучкість та твердість – зі сталлю:

*У твоїх піснях прекрасних
Слово чисте, мов кристал:
То, як спів пташиний, ніжне,
То гнучке й тверде, як сталь.*

Найкращі зразки поетичної спадщини В.О. Сухомлинського засвідчують, що педагог вірив у те, про що писав, адже його віршам притаманний настрій бадьорості, радісного відчуття світлого теперішнього й сонячного майбутнього. Для них характерні як публіцистичні, так і ліричні мотиви. З огляду на тематику віршів, Василь Олександрович був поетом-громадянином, активним і вдумливим борцем за втілення в життя високих принципів. Поетичними рядками він намагався допомогти юному поколінню не розгубити споконвічні критерії добра і справедливості, намагався навчити жити чесно, сподіваючись цим пробудити в юних серцях прагнення краси. Василь Олександрович був переконаний, що саме в поезії (у вірші, поетичній прозі) розкривається той найтонший смисл, та найяскравіша грань слова, яка ні в якому іншому творі не змогла б розкритися. Саме з пізнання цієї грані, підкреслював педагог, починається справжнє входження слова в духовний світ дитини – дитина пізнає його чистоту, його барви, відтінки. Ідея твору розкривається в художньому образі, підкреслював педагог, а плоттю і серцем цього образу є поетичне слово. Потрібно так прочитати кожне слова, щоб в уяві кожного учня створилась яскрава картина, щоб воно ввійшло в активний словниковий запас. Звичайні слова *дитинство, ранок, світанок, смеркання, узлісся, усмішка, лице, зустріч, віра, співчуття, презирство...* – стануть духовним багатством лише тоді, зазначав В.О. Сухомлинський, коли вчитель зуміє розкрити їх поетичну душу.

Василь Олександрович був упевнений, що слово народилося від здивування. І завдання кожного вчителя – розкрити те першоджерело, де народжується слово: „Покажіть учням, наприклад, тихий вечір – зайшло сонце. Гори й долини огорнула вечірня мла. Немов би ріка, тече з яворів темрява. В степу тихо. Тільки ми – й слово” [1,13].

Про любов Павлиського педагога до літератури, до поетичного слова свідчить його прагнення того, щоб книга ввійшла в життя кожної дитини

справжнім другом, помічником, порадником. Усе у Павлівській середній школі було підпорядковане цій ідеї: і Свято першої книги, і проводи Букваря, і Свято Книги, і Товариство любителів книги, і учнівський кооператив розповсюдження книг, і шкільні стенди науково-популярної та науково-атеїстичної книги, і сімейна традиція дарувати дитині книги в день її народження, і традиція дарувати книги дівчаткам у День Дівчаток, і „Кімната Українського слова”, і „Школа радості”. Першого дня навчального року на урочистій лінійці малюкам–першокласникам учителі вручали безцінний скарб – буквар, наголошуючи на тому, що завдяки вмінню читати перед ними відкриються таємниці світу. І тому потрібно берегти книгу, адже книга – це велике багатство, велика радість.

Особливе місце педагог відводив читанню віршів. Це були кращі зразки поетичних творів, що ввійшли до світової скарбниці людської культури. В.О. Сухомлинський уважав, що гарний вірш поєднує в собі красу слова, образу й музичної мелодії. Аналізуючи урок літератури (10 клас, тема уроку „Основні мотиви творчості А. Малишка в роки війни”), проведений викладачем Павлівської середньої школи Р.М. Бричко, директор справедливо підкреслив: „Вивчення літератури, особливо поезії, лірики, має на меті передусім художнє виховання – виховання почуття слова, почуття краси слова. Знання з літератури – це художня, поетична вихованість” [1,16].

Василь Олександрович любив поезію, вона була для нього симфонією людської долі, майстернею чарівного слова. І ця любов передавалася дитячому колективу Павлівської середньої школи: кожен сам прагнув щось написати, прочитати більше, ніж товариш. Тоді вчитель щедро відкривав перед ними нові й нові стежини у світ книжки. Інтерес до знань, до духовного збагачення став головним мотивом навчання у Павлівці. Діти читали й аналізували твори письменників, говорили про героїв, художні засоби, у суперечках знаходили істину.

Василь Олександрович закликав не лише словесників, а й учителів інших предметів замислитися над роллю поетичного слова. Адже „поезія вчить бачити світ – його красу і велич, радощі й горе людини. Я не відчував би всієї краси літнього світанку в селі, якби ще в далекому дитинстві мене не вразили до глибин душі, не потрясли прочитані матір’ю слова Шевченкові: „Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють...”. Педагог був переконаний, що саме поетичне слово відкриває красу природи і людини, воно вчить любити і ненавидіти. І тому, звертаючись до учителів-словесників, Василь Олександрович закликав працювати так, щоб слово рідної мови залишало глибокий слід у душах вихованців, адже словесник не просто вчитель, він вихователь, і кожне його слово виховує.

Кожну дитину педагог уважав поетом. Поетичну творчість він розглядав, як найвищий ступінь мовної культури, що водночас розкриває і виражає сутність людської культури, підносячи людину до найвищих висот. Разом з цим педагог не бачив нічого особливого в тому, що діти пишуть вірші. Поезії були тим творчим вогником, без якого не можливо собі уявити дитинство. Педагога радувало те, що духовне життя дітей було таким багатим, повноцінним. Він домагався того, щоб поезія міцно ввійшла в життя дитини, стала її духовною

потребою. На допомогу цьому була створена бібліотечка поезії, у якій були зібрані найкращі зразки поетичної творчості. На думку В.О. Сухомлинського, захоплення поезією зможе виховати той педагог, у якого в душі живе поетичне слово, тому вірші, а саме ліричні, педагог читав напам'ять, і це було одним із засобів безпосереднього звертання до духовного світу дітей. Поетичне слово про кохання, вірність, відданість педагог уважав могутньою силою, що облагороджує юну душу.

„Поезія мусить стати потребою. На першому плані в роботі викладача має стояти художньо-виховна мета: виховати почуття слова... Найголовніше – виховати потребу в читанні поезії...

Слово – ключ до виховання морально-естетичної культури. Слово, пізнання його – найтонший засіб пробудження чутливості до різних сфер духовного життя людини... Треба навчити учнів читати поетичне слово, розуміти його, відчувати його” [1,16].

Поезія – це мова ідей і почуттів, слушно зауважував Василь Олександрович, і для того, щоб кожна дитина зрозуміла поетичне слова, вона повинна пережити його, а щоб пережити – глибоко осмислити його, досягти найтонші риси поетичної думки. І першочерговим завданням учителя є вміння донести до вихованця ті думки, які хвилювали поета. Поетичне слово, підкреслював педагог, стає виховною силою лише тоді, коли воно вчить життєвим цінностям – для учня музика думки звучить саме в тому, що слово викликає почуття захоплення або ж зневаги. І першочерговою метою, яка стоїть перед учителем, є вміння домогтися того, щоб поетичне слово до чогось кликало, щоб учні осмислили бурхливе життя людських пристрастей, перемогу істинно людського, справді людського – перемогу людини. Пробудження в юних душах прагнення до істинно прекрасного, благородного – це і є найголовнішою виховною метою словесника, наголошував В.О. Сухомлинський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз системи уроків, відвіданих директором Павлівської середньої школи у 1969 – 1970 році // ПМС КН 1563 / РУ 519.
2. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 656 с.
3. Григорьев В. П. Поэтика слова. – М.: Наука, 1979. – 343 с.
4. Донецких Л. И. Реализация эстетических возможностей имён прилагательных в тексте художественных произведений. – Кишинёв: Штиинца, 1980. – 156 с.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. К.: Укр. енцикл., 2000.
6. Іванисенко В. П. Народження стилю. К.: Наукова думка., 1964. – 300 с.
7. Іванисенко В. П. Поезія і життя народу. К. – 1962. – 184 с.
8. Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя. Сб. ст. – М.; Л.: Худ. лит., 1974. – 286 с.

The article deals with an analysis and study of language peculiarities of Vasil Syhomlynsky literary heritage. On basis of pedagogue and innovator's poems analysis of special features of using of language and stylistic means such as author's neologisms, comparisons, images and symbols are studied in the outline of his works.

Key words: poetical word, verbal art, poetical language, author's neologism, image symbols, tropes, life-asserting inspiration.

Стецюк І.Я.

МОВА МУЗИЧНОГО КАНАЛУ „М1” (КУЛЬТУРОМОВНИЙ АСПЕКТ)

У статті проаналізовано рівень нормативності української мови у прямому ефірі музичного каналу „М1”. Представлено порушення літературних норм різних типів у мові ЗМІ, характеризувано причини їх виникнення.

Ключові слова: мова засобів масової інформації, прямий ефір, літературна норма, правильність, нормативність мови мас-медіа.

Для сучасної людини мас-медіа стали одним із основних джерел отримання інформації. Засоби масової комунікації надзвичайно активно впливають на свідомість суспільства, у тому числі й на формування мовомислення кожного індивідуума. У період, коли утверджується державний статус української мови, велике значення має рівень мовної культури засобів масової інформації (ЗМІ). „У мові ЗМІ, – як зазначає О. Сербенська, – відбуваються складні еволюційні процеси, пов’язані з життям національної мови. Якщо в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. такою сферою була художня література, то сьогодні одним з найважливіших центрів активного життя літературної мови стає, безперечно, сфера мас-медіа” [3, 135].

Мас-медіа – це феномен, що є генератором інформації, матеріальне вираження якої проходить через мову. Цілком очевидно, що ЗМІ стали каналом, який породжує нову чи заперечує стару систему функціонування мови, а отже, диктує межі культури українського слова. Так, С. Єрмоленко у статті “Нові комунікативні технології і мовна культура журналіста” підкреслює важливість володіння спонтанним усним літературним словом, яке повинно бути стилістично багатим, тобто глибина і всеохопність інформації має поєднуватися з досконалою формою [1].

Дослідження мови ЗМІ має багату традицію. Відомі численні розвідки, які стосуються мови преси (таких науковців, як О. Андрейченко, Д. Баранника, Т. Бондаренко, Г. Денискіної, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, Т. Коць, К. Ленець, О. Пономарева, О. Сербенської, О. Стишова, І. Холявко, О. Черемської, М. Яцимірської та ін.). Окремі праці присвячені мові радіо й телебачення (О. Гояна, Г. Денискіної, В. Лизанчука, М. Малого, І. Пенчук, Л. Поліщук, О. Семенової, Т. Федорів, Ю. Фінклера та ін.). Проте наукові роботи про мову прямого ефіру практично відсутні.

Мета нашої розвідки – дослідити рівень нормативності української мови у прямому ефірі музичного каналу „М1”, проаналізувати огріхи у висловлюваннях